

DENIA FRONT AL PERILL DE CONTAGI DE 1598

"ACTES Y PROVISIONS TOCANTS AL MORBO O MAL CONTAGIOS" (*) (**)

Josep Bernabeu Mestre

(**) Traducció al Català feta pel Servei Tècnic de normalització Lingüística de la Universitat d'Alacant.

Les vies marítimes i la Mediterrània, com un dels lloc més transitats, constituïen antigament un dels canals més habituals de comerç. Com que aquest era un dels mitjans de propagació de les malalties contagioses, les poblacions riberenques que tenien port, com ara Dénia, eren, lògicament les més afectades o susceptibles de ser-ho per les diverses epidèmies.

Aquest treball intenta, mitjançant l'anàlisi i contextualització de diversos manuscrits de l'Arxiu Històric de Dénia¹, conèixer les mesures que les autoritats de la vila van prendre amb l'objecte de garantir la salut pública, davant l'arribada en 1598 de dos vaixells sospitosos de contagi. Pretenem arribar així a un coneixement millor de la història social de la malaltia, en conèixer les repercussions que un esdeveniment social com és l'epidèmia va tenir a la Dénia de les darreries del segle XVI; repercussions que es concreten en les mesures i disposicions, fins i tot de caràcter judicial, que es van arribar a prendre.

La lluita contra l'epidèmia a través de la Història

Les mesures que al llarg de la Història

s'han pres contra les epidèmies, han estat conseqüència, d'una banda, de les idees que hom tenia sobre la seua etiologia, epidemiologia i factors predisponents i, d'una altra banda, del resultat d'observacions empíriques. Probablement, des de l'antiguitat i també en la prehistòria, l'epidèmia era considerada com un acte de venjança per part de la divinitat ofesa i aquesta idea primitiva perdura fins els segles XVII i XVIII. Podem dir que la còlera divina és fins el segle XIX l'etiologia principal de totes les epidèmies, segons la interpretació de la majoria d'autors i de la gent. D'una altra banda, l'autoritat d'Aristòtil i Avicenna, fa que durant molt de temps hom tenia per etiologia possible les influències astrals, en particular, les conjuncions de planetes. En el segle XV aquesta idea s'expandí i en el XVI Paracels la farà una de les bases de les seues concepcions mèdiques. L'origen plutònic de l'epidèmia fou invocat per alguns autors fins el segle XVIII².

Contra els esperits malignes, la venjança dels déus, les influències astrals i la còlera divina s'han aplicat talismans, pregàries, processons, etc.³.

Alguns autors van pensar també en la influència de fenòmens naturals, com els

¹ ARXIU HISTÒRIC DE DÈNIA (A.H.D.) "Actes i provisions tocants al morbo mal contagios" (1598), lligall nº 320, document nº 1. La copia fou realitzada per D. Lluís Navarro Peralta notari públic de la Ciutat i Regne de València i escrivà de la Capitania Gral.

² BIRABEN, J. N. (1976) *La peste dans l'Europe occidentale et le Bassin-Méditerranéen: principales épidémies, conceptions médicales, moyens de lutte. Con. Med., 722/785.*

³ BIRABEN, J. N. (1976) *les hommes et la peste en France et dans les Pays européens et méditerranéens. Tome II, les hommes face à la peste. Mouton-Paris-La Haye, Civilisations et sociétés 36, págs. 55 i ss.*

cataclismes, terratrèmols, inundacions, etc.

Però serà amb G. Fracastoro (1483-1553), que en 1546 escrivia que la pesta podia transmetre's mitjançant "seminaries"⁴ quan la idea de contagi, que era acceptada per amples sectors de la població com a causa d'epidèmia (arribant fins i tot a identificar la paraula contagi amb pesta), va començar a tenir certa difusió en l'ambient científic. Més tard, cap a mitjan segle XVII, amb motiu de la pesta de Roma en 1656, el jesuïta Athanase Kircher emet la hipòtesi de paràsits microscòpics que, presents en l'organisme humà provocarien la malaltia⁵. El contagi viu, tanmateix, serà negat per la medicina oficial fins dates ben tardanes; només a partir de 1720 començarà a ser discutida seriosament i no triomfarà plenament fins a Pasteur⁶.

Però en l'ambient popular la idea que la malaltia s'expandeix per l'aire era la forma més admesa, la qual cosa, junt a l'esmentada acceptació del contagi, fa que les mesures de caràcter preventiu vagen encaminades essencialment a preservar els individus de la contaminació, mitjançant, sobretot, l'aïllament.

D'aquesta manera, contra el contagi per contacte es practicarà l'aïllament i la desinfecció de tots els objectes tocats pels afectats d'epidèmia i s'arribarà, fins i tot, a destruir-los. Als contaminants se'ls aïllarà el màxim possible, les cases amb gent infectada seran buidades, sovint tancades amb taulons o cadenes i convenientment senyalitzades.

Al començament l'aïllament dels malalts es concentrava en el simple abandonament o expulsió de les viles i ciutats, més tard seran depositats en hospitals i establiments semblants. Unes altres mesures concilien l'aïllament amb les cures. Així, en 1348 a Avinyó, el Papa Clement VI⁷ ordena la construcció de barraques als voltants de

la vila per aïllar els malalts i sospitosos. Pràctiques d'aquest tipus, tanmateix, només es generalitzen en els segles XVI i XVII. Al llarg d'aquests segles la política intervencionista de les autoritats, cada vegada major, fa que les mesures d'aïllament comencen a ser sistemàtiques; la quarentena s'imposarà com a mitjà eficaç, i a finals del segle es posaran en marxa els primers cordons sanitaris.

Autors com Bennisar⁸ en fer un inventari de mesures profilàctiques contra les epidèmies en diverses ciutats del nord d'Espanya, a finals del XVI, esmenta les següents:

- 1.- Portes de les viles vigilades de dia i de nit.
- 2.- Requisició de les mercaderies sospitoses.
- 3.- Reagrupament dels apestats en els hospitals instal·lats fora dels murs.
- 4.- Incineració dels vestits pertanyents als apestats.
- 5.- Enclaustrament-aïllament dels familiars dels afectats.

Per una altra banda, García Ballester i Mayer Benítez⁹, quan parlen de les mesures sanitàries de caràcter col·lectiu adoptades contra l'epidèmia de pesta de 1648 a Oriola, indiquen: "*el municipio ante las primeras noticias de peste procedentes de Valencia, pone en marcha el mecanismo previsto para estos casos: vigilancia sobre personas y mercancías y cumplimiento de cuarentena. En una palabra, aislamiento*".

Al capdavant, després de la plena acceptació de la teoria del contagi viu, a poc a poc, les mesures d'higiene pública s'amplien i es generalitzen i es fa cada vegada més eficaç, la lluita contra les epidèmies.

La resposta de la vila de Dénia davant l'amanega de contagi

En relació amb la informació continguda en la documentació esmentada i que consti-

⁴ BIRABEN, J. N. (1976) Ob. cit., pág. 180 i ss.

⁵ BIRABEN, J. N. (1963) Ob. cit., pág. 783.

⁶ BIRABEN, J. N. (1963), Ob. cit., pag 790.

⁷ BENASSAR, B. (1969) *Recherches sur les grandes épidémies dans le nord de l'Espagne a la fin du XVIè siècle*. Paris, S.E.V.P.E.N., pág. 46.

⁹ GARCIA BALLESTER, L.; MAYER BENITEZ, J. M. (1976) *La crisis demográfica y de subsistencias y las medidas sanitarias de carácter colectivo en la peste de Orihuela de 1648. Valencia, Actes del Ier Congreso de Hª del País Valenciano*, Volumen III, pág. 407.

tueix l'objecte d'aquest treball, hem d'esmentat el següent:

1.- La mesura més utilitzada per evitar el contagi serà l'aïllament. Al document núm. 4¹⁰ es diu:

"Tot havent arribat dos vaixells francesos (...) de la Provença, part prohibida per a contractar (...) estigueren quaranta dies de purgació com és costum, havent-los indicat el lloc perquè es fera i també dos guàrdies de vista".

Però la mesura de l'aïllament, concretada en els 40 dies de purgació, no es va ajustar als vaixells sinó que es va aplicar igualment als tres ciutadans de Denia que, tot trencant la quarentena dels vaixells, es van acostar a ells i van prendre diverses mercaderies. D'aquesta manera al document esmentat llegim:

"Van proveir aquests jurats que l'esmentat Vicent Casabona fera també la purgació

de quaranta dies per la pràctica que havia tingut amb els mariners".

I al document núm. 2¹¹, tot fent referència als altres dos ciutadans, llegim el que segueix:

"Que se'n vagen a l'ermita de Sant Nicolau¹² per fer la quarentena i purgar, enviant Antoni Mulet perquè així ho fera complir".

2. Aïllament que també es concreta en mesures que afecten a immobles i béns; així, al document núm. 1¹³ després de localitzar la casa on es trobaven les mercaderies contagioses, van indicar als jurats que:

"Foren posades cadenes a l'esmentada casa. I una vegada tretes les mercaderies de la casa que es tancaren les portes, tot cridant per a aquesta feina a un tal Lluís Barceló"¹⁴.

3. Unes altres mesures fan referència al que van ordenar que es fera amb les mercaderies contagioses. En aquesta sentit hem

¹⁰ A.H.D., Ob. cit., document n° 4, folis 20 i 21.

¹¹ A.H.D., Ob. cit., documento n° 2, folis 25 i 26.

¹² Ed. prologada i anotada per F. Figueras Pacheco, 1958) 3^a ed./accimil, Alacant, Diputació Provincial/Institut d'Estudis Alicantins, 2on. tom, pág. 94, fa referència a aquesta ermita.

¹³ A.H.D., Ob. cit., document n° 1, folis 1 i 2.

¹⁴ A.H.D., Ob. cit., document n° 4, folis 21.

d'esmentar que el mètode utilitzat per a la seua destrucció va ser el foc; en el document núm. 1¹⁵ podem llegir:

"Aquesta mercaderia fou treta de la vila i al lloc de costum, quan hi arriba contagiada, fou cremada".

Al document núm. 1¹⁶, textualment s'assenyala:

"Ordenaren aquests jurats que foren cremades, però com era hora entrada de la nit es prorrogà aquesta mesura fins l'endemà".

Hem d'esmentar en aquest sentit que es va assignar dos guàrdies perquè vigilaren les mercaderies tota la nit i prendre'ls testimoni a l'endemà per certificar que ningú no s'havia acostat a elles.

També volem indicar com per traure i traslladar les mercaderies sospitoses de contagi es va fer arribar a un tal Arnau de la Maria. Al document núm. 2¹⁷, llegim:

"Per traure aquesta mercaderia arribà Arnau de la Maria y carregà amb les esmentades caixes (...), tot ordenant-li els jurats que ho portara tot al lloc de costum i que una vegada treta..."

4. També podem recollir mesures de caràcter judicial, que es concreten en les ordres de detenció i presó ditades per a Joan Roget i Annibal Bolo, acusats de posseir les mercaderies contagioses i de trencar la quarentena¹⁸. D'aquesta manera tot coincidint amb el que assenyala Biraben¹⁹ amb totes aquestes mesures, es posa de manifest el grau d'institucionalització i sistematització de la lluita contra l'epidèmia en la Dènia de finals del segle XVI.

Pel que fa a la naturalesa de la malaltia de la qual es volia evitar el contagi, hem d'indicar que al llarg de tots els documents s'utilitzen vocables com ara morbo, mal contagios i contagi. Només al document núm. 5²⁰ parlen de "mal de pesta" quan diuen:

"Ací s'han tingut notícies certes de que

els vaixells qu'han arribat a eix port, nomenats Santamaria i Bonaventura (...) no venen ni han estat en lloc o llocs amb mal de pesta ni altre contagi, per la qual cosa poden donar-li llibertat per a vindre a la platja d'aquesta ciutat".

Aquesta falta d'utilització de termes específics és comú en l'època; així Benassar²¹ tot seguint Elizabeth Carpentier esmenta la por a la paraula pesta, amb el que això significa. Com a fenòmen en l'epidèmia de 1596 els metges recorren freqüentment a subterfugis lèxics per denominar la malaltia; es parla d'un mal contagiós, del mal que corre, de la malaltia de "seques" i carboncles. Aquesta utilització de terminologia inespecífica la trobem també en el segle XVII. Balaguer E. i Ballester R. en el seu treball sobre la pesta de Saragossa de 1652²² assenyalen: "en las cartas que cada martes escriben los jurados zaragozanos al Rey, hablan del mal que padecen los vecinos de esta ciudad o del achaque; jamás aparece el término peste. Lo mismo sucede con los médicos y cirujanos cuando se refieren a ella y hablan de enfermedad que ha padecido o de enfermedad del contagio, o de contagio pestilente". Encara que els mateixos autors assenyalen que una vegada passat el moment més àlgid de l'epidèmia el terme pesta és molt utilitzat.

Per acabar volem fer un comentari sobre la ruptura de la quarentena dels vaixells per tres ciutadans. Una altra vegada, aquesta a Dènia, els interessos comercial de subjectes particulars posen en perill la salut pública en oposar-se a les mesures de caràcter preventiu i trencar la quarentena. Ocorre que, com assenyala Perez Moneda V.²³ "tanto la asistencia médica como las distintas medidas de política sanitaria se instalan en un mercado de servicios muy peculiares, cuya oferta y demanda son en gran parte inelásticas respecto a precios y costos (...) como puede

¹⁵ A.H.D., Ob. cit., document nº 1, folis 3 i 4.

¹⁶ A.H.D.F., Ob. cit., document nº 1, foli 2.

¹⁷ A.H.D., O. cit., document nº 2, folis 25 i 26.

¹⁸ A.H.D., Ob. cit., document nº 1, folis 4 i 5.

¹⁹ BIRABEN, J. N. (1963), Ob. cit., pág. 788.

²⁰ A.H.D., Ob. cit., document nº 5, foli 13.

²¹ CARRERAS PANCHON, A. (1976) *La peste y los médicos en la España del renacimiento*. Salamanca, Cuadernos de Historia de la Medicina Española/ Universidad de Salamanca, pág. 160.

²² BALAGUER PERIGUÉLL, E.; BALLESTER AÑÓN, R. (1977) *Repercusiones de la epidemia de peste de Zaragoza de 1652*. Madrid, *Actas del V Congreso Nacional de Historia de la medicina*, Vol. I, pág. 71.

suponerse la demanda de medicina curativa es, siempre y en todas partes, muy elevada (aunque sea inoperante) no tiene necesidad de ser estimulada. Al contrario la demanda de medicina preventiva es nula (...) grandes sectores de la población se oponían a eficaces medidas preventivas, bien porque lesionaban intereses de otro tipo, bien porque no veían los individuos la utilidad y la necesidad de su aplicación".

Peset J. L. i Peset M.²⁴ quan parlen de l'epidèmia de pesta de 1720 indiquen:

"en la primavera de 1720 la peste bubónica

se mostraba mortífera en el oriente Mediterráneo, Marsella vivía tranquila, cuando arriba sus costas el navío Gran Sant Antoine (...) con signos de muerte en su tripulación. Se le ordena la cuarentena usual, pronto suavizada por razones fáciles de explicar. Por lo visto importantes comerciantes están interesados en su carga".

En el nostre cas l'interés comercial de tres individus per unes quantes mercaderies va poder posar en perill la salut de tots els ciutadans de Dénia i haver donat lloc a un focus d'epidèmia.

²³ PÉREZ MOREDA, V. (1980) *Las crisis de mortalidad en la España Interior (siglos XVI/XIX)*, Madrid, siglo XXI, pág. 418.

²⁴ PESET, J. L.; PESET M. (1972) *Muerte en España (política y sociedad entre la peste y el cólera)*, Madrid, Seminarios y Ediciones, S. A., pág. 26